

Fotoreporter – promatrač ili sudionik?

Aco Dmitrović*

SAŽETAK

Američki fotoreporter Ron Haviv autor je knjige Balkan, krv i med, u kojoj je objavio fotografije snimljene u deset godina ratova koji su pratili raspad Jugoslavije. Haviv izjavljuje da su mu svi ratovi koje je snimao isti, te da se nije vezao ni za jednog čovjeka kojeg je snimio. Na njegovom primjeru raspravljamo o položaju neutralnog promatrača, koji je imanentan novinarskom pristupu. Može li se profesionalac radeći svoj posao posve otuđiti od ljudi čija stradanja bilježi? Do koje je granice moguće potiskivati vlastite osjećaje i stavove? U raspravi se koriste primjeri etičkih stavova koji su nastali na tlu Balkana, u antičkoj Grčkoj. Iz etičkih promišljanja trojice Atenskih filozofa, Platona, Trazimaha i Aristotela, izdvajamo misli trajne vrijednosti, koje se daju primijeniti na razumijevanje suvremenog svijeta, te na situaciju u kojoj je radio Haviv. Zaključujemo da je neutralnost zapravo strategija preživljavanja neophodna u ratnoj situaciji, u vrijeme kada su novinari postali meta i ginu radeći svoj posao više nego ikad dosad. Jedini način društvenog angažmana fotoreportera je objavljivanje fotografija. Nakon toga fotografije nastavljaju živjeti vlastitim životom, gdje njihova kvaliteta i učestalost objavljivanja odlučuju o tome hoće li imati utjecaja na ljudsku svijest. Time ostaje neispunjen ideal da se čovjek ponaša kao cjelovito, etičko biće, jer je očigledno da pravila struke traže od fotoreportera da skriva svoje osjećaje i stavove.

Ključne riječi: profesionalna etika, fotoreporteri, ratna fotografija, Haviv, Ron

* Aco Dmitrović, Sveučilišni računski centar, Zagreb, E-mail: Aco.Dmitrovic@srce.hr

Da bismo raspravili etički položaj fotoreportera, zamislimo slijedeću hipotetsku situaciju:

Ulicom trči zapaljen čovjek. Dok prolaznici užasnuto promatraju, fotoreporter trči za njim i snima. Sutradan novine objavljuju fotografije, reporter stječe slavu i zaradu. No, pisma čitatelja problematiziraju događaj, proglašavaju fotografa nemoralnom osobom. Čitatelji smatraju da je trebao pomoći čovjeku u nevolji; a umjesto toga on se okoristio njegovom nesrećom. Fotograf odgovara: Moj je posao zabilježiti događaj. Zadaća drugih profesija jest izravna pomoć. U društvu zasnovanom na podjeli rada, fotoreporterov odgovor zvuči uvjerljivo – on samo slijedi pravila profesije.

Ali što ako u blizini nema nikoga, ako su fotograf i čovjek-buktinja sami? Hoće li fotoreporter snimati ako je doista jedini u stanju pomoći? Vrijede li još tom slučaju pravila struke?

Želimo li još više zaoštriti upitnost nemiješanja, zamislimo da se kod kuće, u kuhinji zapalilo njegovo vlastito dijete. Hoće li u tom slučaju profesionalac posegnuti za fotoaparatom ili aparatom za gašenje?

Američki fotoreporter Ron Haviv¹, autor izložbe ratne fotografije “Balkan, krv i med” održane u Zagrebu lipnja 2001. ističe da je fotoreporter samo neutralni promatrač, a posao mu je napraviti dobre fotografije. Ako ih uspije objaviti, može se nadati da će njegov trud postići neki učinak. Svoju iskrenu želju da utječe na zbivanja, Haviv naziva “naivnom”. Izjava “svi ratovi koje sam snimao, isti su” zvuči grubo onima koji su rat osjetili na svojoj koži. Kad su Havivu skrenuli pozornost na činjenicu da je na otvorenju dječak s jedne od njegovih fotografija, ostao je ravnodušan:

*“Zbog prirode posla neprestance sam u pokretu i zato nisam u mogućnosti ostati s ljudima koje fotografiram. Osim toga to sebi ne smijem ni dopustiti. Nisam ostao u kontaktu ni s jednom osobom koju sam fotografirao tijekom proteklih deset godina”.*²

Slavni fotografi dvadesetog stoljeća nisu se ustručavali suosjećati s ljudima koje su snimali. John Morris, urednik fotografije New York Timesa, u tekstu iz 1957. “What makes a good freelancer”, kaže da fotograf osim dobrog oka mora imati i srce. Spominje primjer Dmitrija Kessela, dok je snimao građanski rat u Grčkoj. Kad je u blizini hotela bomba ranila ženu i dijete, Kessel se toliko uzbudio da zbog brige za ranjenike nije mogao snimati. Suprotno tome, Haviv je u Bijeljini snimao arkanovce dok su ubijali stanovništvo. Snimio je vojnika dok je nogom udario ženu na izdisaju na sred pločnika. Suzdržao se i nije reagirao. Što se to dogodilo u međuvremenu da se fotoreporter toliko promijenio?

Haviv ostavlja dojam hladna čovjeka, bez iluzija, ni kada je riječ o njegovu poslu ni o stanju diljem svijeta. Njegove nas izjave potiču da se zapitamo: je li fotoreporter samo promatrač, ili je nužno sudionik? Može li se on distancirati od zbivanja i od ljudi, te neutralno bilježiti kao što znanstvenik proučava amebe?

No, prije nego što osudimo Haviva, pokušajmo ga razumjeti. On je usamljeni fotoreporter koji nastoji zabilježiti ratna zbivanja. Da bi ga uopće pustili na bojišnicu mora postići dogovor s vlastima. Svrsta li se na jednu stranu, veže li se za pojedine sudionike, izgubit će kredibilitet kod druge strane u sukobu i ugroziti svoj život. Zato su hladnoća i distanciranost zapravo njegova strategija preživljavanja. Snimao je, preživio, fotografije su stigle u redakciju – to i nije tako malo, u doba kada novinari ginu više nego ikada.

Haviv riječ Balkan etimološki izvodi kao složenicu turskih riječi: *bal* – krv i *kan* – međ, otuda i naslov njegove knjige: *Balkan, krv i međ*. U političkom govoru Balkan smatra zemljopisnim područjem u kojem se sukobi interesa rješavaju nasiljem, gdje je svatko protiv svakoga, krize se ne rješavaju nego tinjaju stoljećima i potiču uvijek nanovo krvave sukobe. Izraz *balkanizacija* metafora je za neslogu i barbarizam. Pritom se zaboravlja da je Balkan zapravo kolijevka europske civilizacije. Zato smo prigodno odabrali da upravo iz tradicije grčke filozofije pokušamo ponovo osmisliti moralnu poziciju fotoreportera.

Kao polazište filozofskog promišljanja o etici često se uzma Heraklitova izreka: “Čovjeku je njegova narav (*ethos*) njegova sudbina (*daimon*)” Ethos je višeznačna riječ, znači običaj, prebivalište, zavičaj, ali i narav, ćud. Heraklitova se izreka tumači na dva načina: čovjek je nezamisliv bez *ethosa*, kao odnosa prema zajednici. S druge strane, čovjek je svoju sudbinu uzeo u vlastite ruke, određen je svojom vlastitom naravi, a ne više hirovitim božanskim upletanjem. Dakle, čovjek je sam svoj demon.

Čovjek se kao društveno biće razlikuje od životinja po razumu i slobodi izbora. Tek mogućnost slobodnoga racionalnog odlučivanja omogućuje da se neki čin etički vrednuje. Etika se shvaća dvojako: kao uvjetovanost pripadanjem zajednici, zavičaju, a istodobno kao čovjekova slobodna individualna djelatnost. Time je određena proturječnost čovjekova društvenog položaja – kao poslušnog, korisnog pripadnika grupe, ali i kao slobodne individue koja se ne mora pokoriti pritisku sredine. Pri moralnom odlučivanju ipak je najvažniji individualni izbor, te u vezi s tim poštivanje dostojanstva pojedinca.

Razmišljajući o poziciji fotoreportera, pitamo se može li profesionalna moralna “zamijeniti” čovjekov *ethos*? Može li se čovjek svesti na zanimanje? Kako čovjek tijekom dana obavlja različite socijalne uloge, može li se *automatski prekopčavati* iz jedne “moralke” u drugu? U kojoj privremenoj i ograni-

ničenoj ulozi on ostvaruje ljudsku bit? Postoji li čovjek još uopće kao nekakva cjelina, ili se raspao na odvojene dijelove koji se jedva još dodiruju? Postoji li još neka zajednička moralna osnova, tlo na kojemu je uporište za pravednost?

U Platonovu djelu *Država*, Sokrat s prijateljima raspravlja o pojmu pravednosti. Ističe se prevladavajuće stajalište da biti pravedan znači nikome ne ostati dužan, što znači da svakome treba vratiti “istom mjerom” – prijatelju činiti dobro, a neprijatelju škoditi. Sokrat se ne slaže s takvim popularnim uvjerenjem, jer “bi tada pravednost bila lopovska vještina”. Hoće li neprijatelj biti bolji ako mu učinimo zlo? Sokrat u to ne vjeruje. Ni konj neće biti bolji ako ga tučemo. Osobina je pravednoga da nikome ne čini zlo.

U raspravu se uključuje sofist Trazimah, snažno se protiveći Sokratu. Pravedno je ono što koristi jakima! Oni su svagda na vlasti i donose zakone kakvi njima odgovaraju, a za obične je ljude pravednost poštivanje takvih zakona. Pastir se brine o stadu zbog svoje vlastite koristi, a ne zbog dobrobiti životinja. Isto se tako ponašaju i vladari – za njih je narod “stoka sitnog zuba”. U tom je smislu najveće dobro činiti nepravdu, a ne morati je trpjeti! Vještina je nepravednoga da ostane prikriven, kako bi ga ljudi smatrali pravednim; u suprotnome bi mu vratili istom mjerom. Ako ga otkriju, mora nastupiti drsko i vješto, opovrgavati dok može, a zatim priznati i zatražiti oprost. (Zar to nisu savjeti koje će i danas dati stručnjak za odnose s javnošću?)

Sokrat odgovara kako sve što čovjek radi, teži nekom dobru. Pravednost je najveće dobro i najveća vrijednost čovjeka i društva. Društvo podijeljeno na bogate i siromašne raspada se na dva društva, i ona su u neprestanom pritajenom sukobu, a nepravednost šteti svima jer donosi neslogu. Osjećaj za pravednost Platon smješta u ljudsku dušu. Iako je taj “božanski glas” kod nekih ljudi slab, i nepravedni su povrijeđeni ako moraju trpiti nepravdu. Time pokazuju da zapravo znaju što je pravedno. Znanje je za Platona sjećanje; duša kao besmrtna supstancija prenosi ideje iz onostranosti, zato je i moguće da svi ljudi u duši poznaju pravednost.

S jedne strane zakon jačega (Trazimah), a s druge težnja ka nečemu boljem, pravednijem (Platon – time je već prije dva i pol tisućljeća postavljena scena koja se do dana današnjega nije mnogo promijenila – na kojoj je čovjek razapet “između neba i zemlje”. Trazimah pesimizmom utire put koji vodi do Machiavellija, shvaća da su lažljivost i pokvarenost društvenih odnosa zasnovane na snazi i prijevari. Platon se ne miri s njegovom dijagnozom, nego traži mogućnost iscjeljenja, a to je jedino moguće postići osiguravanjem pravednosti u društvu.

Aristotel nastoji prevladati takva suprotstavljena stajališta. Vrlinu određuje na praktičan način, kao *zlatnu sredinu*, pravu mjeru između dva pretjerivanja. Hrabrost je, na primjer, sredina između plašljivosti i lude smionosti. Zlatna

sredina nije neka bezvremena, idealna, unaprijed dana vrijednost. Aristotel individualizira vrlinu, za njega je to najbolje što konkretan pojedinac može postići u konkretnoj situaciji.

Ako je pravednost osobina duše, osjećamo potrebu da se zapitamo, u duhu platonizma – imaju li novinari dušu? Osjećaju li oni potrebu da izvještavaju pošteno i objektivno, da pridonose općem dobru? Ili su u službi jakih, kao što tvrdi Trazimah? A možda samo čine onoliko koliko mogu u određenoj situaciji, što im Aristotel ne bi zamjerio?

Prikriivenost je vještina ljudi koji čine nepravdu, kaže Platon. Grčki je izraz za istinu *aletheia*, neskrivenost. Fotoreporter ljudska djela izvlači na vidjelo, remeteći planove nepravednih. Zato je reporter u opasnosti, uvijek na meti moćnih koji žele prikriti svoje djelovanje. Neutralnost, distanciranost, nevezanje za ljude – što otkrivamo kao osobine Rona Haviva – samo su način preživljavanja usamljenog fotoreportera, čija je jedina moć u dobrim fotografijama. Nakon toga one će živjeti vlastitim životom. Suočavajući promatrače s grubom, neretuširanom istinom, fotografije mogu isprovocirati promjenu u svijesti promatrača, potaknuti želju za promjenom. Svega toga ne bi bilo kada bi ljudska djela ostala skrivena, fotografije nesnimljene ili neobjavljene.

Fotoreporterov je posao da zbivanja izvlači najprije iz skrivenosti, a zatim da ih spašava od zaborava. Haviv je u interevjuu za Jutarnji list istaknuo:

“Fotografije imaju dva usporedna života. Život u kojem funkcioniraju kao pratnja tekstu, kao takve imaju trenutačni učinak. No, s druge strane fotografije funkcioniraju kao povijesni dokumenti.”

Fotoreporter ima moć da zbivanja učini javnima na specifičan način fotografske vještine, koja, zadržavajući dobro odabran trenutak, može u bljesku intuitivne spoznaje pokazati suštinu nekog događaja.

Haviv kao promatrač koji dolazi izdaleka da zabilježi događaj i zatim odlazi na novi zadatak, izriče životni i profesionalni kredo novinara u globalnom selu. Slobodnjak, *freelancer*, koji juri s jednog ratišta do drugog čuvajući sebe, distancirajući se od zbivanja, ne vežući se za ljude, zapravo zbog zahtjeva struke potiskuje normalne ljudske reakcije.

Na pitanje kako to da su mu sve sukobljene strane dopustile snimati, Haviv je odgovorio:

“Sve zaraćene strane bile su uvjerene u ispravnost onoga što čine. Nije bio problem uvjeriti ljude da vas puste snimati, trebalo je samo pitati.”

Prilog 1: Fotografije Ron Haviva, dostupne na adresi <http://photoarts.com/haviv/bloodandhoney/> i <http://www.bloodandhoney.com>

Svaka strana nastoji imati “svoje” novinare, no pravila globaliziranog svijeta zahtijevaju da se dopusti pristup svjetskim medijima. Neovisan novinar je opasan suradnik, i treba ga nadzirati i ograničavati. Dok su ranije fotografiji stradavali slučajno, danas su postali meta. U globalnom selu rat se vodi i u medijima, a novinar je, htio ne htio, sudionik u sukobu, jer ima moć da prenošenjem informacije utječe na rasplet zbivanja.

Nakon što je objavio fotografije koje je snimio u Bijeljini, Haviv je nakon povratka u Srbiju optužen za špijunažu, te je proveo neko vrijeme u zatvoru.

Najbolje fotografije Haviv je napravio tamo gdje su mu lokalne vlasti ostavile najviše mogućnosti za rad. Na nekoliko snimaka uspio je u istom kadru pokazati duboku tragičnost i gotovo nadrealističnu komičnost situacije. Ti nas radovi svojim cinizmom tjeraju da se zamislimo nad ljudskom prirodom, zato što otkrivaju okrutnost pokrivenu površinskim znakovima kulture, na scenografiji razorenog grada koja kao da proriče kraj civilizacije. Promatrač ne može izbjeći osjećaj mučnine čak i kad se mora na silu nasmijati.

BILJEŠKE:

¹ Haviv je snimao sukob u Sloveniji, a zatim se, slijedeći ratna zbivanja, premještao na jug, preko Hrvatske i Bosne do Kosova i Makedonije. Najbolje radove objavio je u knjizi *Balkan, krv i med*. Izložba, koja je bila postavljena u glavnim gradovima bivših jugoslavenskih republika, ujedno je i promocija njegove knjige. Njegovi su radovi dostupni na Internetu: <http://photoarts.com/haviv/bloodandhoney/> i u knjizi *Balkan, krv i med*.

² Iz intervjua “Svi ratovi koje sam fotografirao, isti su” objavljenom u *Jutarnjem listu* 30. lipnja 2001. godine (novinarka Adriana Piteša).

LITERATURA:

Aristotel (1970) *Nikomahova etika*. Beograd: Kultura.

Ron Haviv (2001) “Svi ratovi koje sam fotografirao isti su”, intervju Adriane Piteše, *Jutarnji list*, 30. lipnja 2001.

Platon, (1969) *Država*. Beograd: Kultura.

John Morris (1972) “What makes a good freelancer”, pp. 318, u zborniku *Photographic Communication*. New York: Hastings House.

Aco Dmitrović

Press Photographer – Spectator or Participant?

SUMMARY

The American photographer Ron Haviv published the book “The Balkans, blood and honey”, with photographs taken during ten years of wars that followed the disintegration of Yugoslavia. Haviv said in an interview that all the wars look the same to him, and that he did not keep any relation to people he photographed. We use this example to discuss the position of the neutral observer, something that is required in the journalistic profession. Can the professional detach himself from the people whose sufferings he records? To which extent can he suppress his personal feelings and convictions? Since the Balkans are the cradle of European civilization, we use ethical thoughts of three philosophers from Athens – Plato, Thrasymachus and Aristotle, and try to find statements that can be used to explain the contemporary situation in which Haviv works as a reporter. Neutrality is simply a survival strategy, necessary in a situation where the journalist can become a target. The only way the reporter can make a difference is to take good pictures and publish them. After that, photographs take on a life of their own, where quality decides whether they will influence other people. The ideal of human integrity and ethical behavior cannot be fulfilled in every situation. The rules of the profession demand that the reporter should hide his emotions and convictions, in order to survive.

Key words: professional ethics, press photographers, war photography, Haviv, Ron